

SOPHIE BÓSÈDÉ OLÚWOLÉ

SOCRATES EN ÒRÚNMÌLÀ

WAT WE VAN
AFRIKAANSE FILOSOFIE
KUNNEN LEREN

ten have

Sophie Bosede Oluwole

Socrates en Orunmila

Wat we van Afrikaanse filosofie kunnen leren

Ingeleid, vertaald en bewerkt door
Saskia van der Werff

th ten have

Inhoud

Afrikaanse filosofie op het wereldtoneel 9

Inleiding door Saskia van der Werff

Deel I Socrates en Orunmila 15

1. Wie ze zijn 17

Beschermheiligen van de klassieke filosofie 17

Socrates 18

Een karikaturale Socrates 18

Een exemplarische Socrates 20

Een historische Socrates 23

De Socratische kwestie 27

Orunmila 29

Een mythische Orunmila 29

Een exemplarische Orunmila 32

Een historische Orunmila 34

De kwestie Orunmila 36

Toonaangevende denkers 40

2. Wat ze zeggen 41

Filosofische teksten 41

Over het denken 42

Over de grenzen van onze kennis 43

Over waarheid en wijsheid	45
Over de noodzaak van onderwijs en kritisch denken	47
Over de menselijke levenspraktijk	52
Over de deugd	54
Over respect voor morele principes	56
Over het levenslot en angst voor de dood	58
Over goed en kwaad	61
Over goed bestuur en politieke rechten	62
Over de werkelijkheid	64
Belangrijke overeenkomsten en fundamentele verschillen	66

Deel II Afrikaanse filosofie 71

3. Afrikaans denken is filosofie 73

Verborgene filosofie	73
Denkkaders	75
Kenmerken westerse filosofie	80
Kenmerken Afrikaanse filosofie	86
Waarom Afrikaanse filosofie verborgen bleef	95
Bestaat er een Afrikaanse filosofie?	97
Orale traditie	99
Filosofie en religie	105
Rassenleer	111

4. Wat we van Afrikaanse filosofie kunnen leren 115

Een filosofische erfenis	115
Politiek en bestuur vanuit complementair denken	117
Democratie	117
Sociale relaties en mensenrechten	120
Man en vrouw in het openbaar bestuur	124
Afrikaans humanisme	128

Bijlagen 131

Teksten Ifa-corpus 131

Over het denken 132

Over de menselijke levenspraktijk 133

Over de werkelijkheid 137

Yoruba-spreekwoorden 138

Denkkaders 139

Over de auteur Sophie Oluwole 142

Biografie filosofen 144

Kwame Appiah 145

Kwame Gyekye 146

Paulin Hountondji 146

Henry Odera Oruka 147

Mogobe Ramose 148

Léopold Senghor 149

Kwasi Wiredu 149

Bibliografie 151

Dankwoord 155

Verantwoording 159

Register 169

Deel I

Socrates en Orunmila

1. Wie ze zijn

Zij, die wijsheid op aarde verwerven en zegeningen over de wereld brengen, zijn het die wij als goden aanbidden.
(Eji-Ogbe)

Beschermheiligen van de klassieke filosofie

Het is niet zoveel mensen gegeven om de geschiedenis in te gaan als toonaangevend denker. Je moet heel wat in je mars hebben voordat anderen je zo zien. De klassieke filosofen Socrates en Orunmila hebben diepe sporen in het westerse en Afrikaanse denken achtergelaten. Tijdens hun leven verzamelden ze verschillende mensen om zich heen die hun gedachtegoed op latere generaties hebben overgedragen. Aan deze volgelingen hebben ze hun status als beschermheilige van de klassieke filosofie te danken. Beide beschermheiligen inspireren vele mensen tot op de dag van vandaag. Dat is best verwonderlijk als je er rekening mee houdt dat ze zelf niets hebben opgeschreven. Hun woorden zijn tot ons gekomen via de stemmen van hun volgelingen. Als wij denken te luisteren naar de stem van Socrates of Orunmila, dan horen we een koor en niet een solist. Willen we horen hoe Socrates of Orunmila in het echt hebben geklonken, dan begeben we ons op een onzekker pad. De afwezigheid van door hen geschreven teksten brengt dit met zich mee. Tegelijkertijd ontlenuen ze aan die

afwezigheid iets ongrijpbaars. Deze twee grootse filosofen spreken blijvend tot de verbeelding, juist omdat we nooit meer te weten zullen komen welke woorden ze daadwerkelijk zelf hebben gebezigd. Het startpunt van onze kennis-making ligt dan ook bij de onuitwisbare indrukken die zij bij hun tijdgenoten hebben achtergelaten.

Daarnaast gaan we in op de kwestie hoe het kon gebeuren dat Orunmila in de wereldfilosofie geen naam van betekenis heeft gekregen. Ik heb me hier zo over verbaasd, dat ik me daarom in het leven en denken van Orunmila heb verdiept. Mijn vermoeden werd bevestigd: Orunmila lijkt in veel opzichten op Socrates. Hoe heeft het dan toch kunnen gebeuren dat Orunmila in de vergetelheid is geraakt en Socrates schittert in de filosofische ‘Hall of fame’? Het maakt pijnlijk duidelijk dat er meer aan de hand is dan een onfortuinlijke speling van het lot, dat de ene persoon beroemd maakt en de ander tot de anonimiteit veroordeelt. Niet alleen Orunmila’s positie als toonaangevend denker staat op het spel; zijn ogenschijnlijke anonimiteit als filosoof staat niet los van de figurantenrol die de Afrikaanse filosofie op het wereldtoneel speelt. Laten we onderzoeken wat de Afrikaanse filosofie ons te bieden heeft door onze schijnwerpers op beide ‘beschermheiligen van de klassieke filosofie’ te richten.

Socrates

Socrates verschijnt aan ons alsof hij op een drieluik staat. We kunnen de drie luiken over elkaar heen klappen in de hoop dat de echte Socrates tevoorschijn komt. Wat we dan zien is niets meer dan een illusie. Het is niet mogelijk de drie portretten tot één beeld van Socrates te laten smensmelten. Wie hij echt was zal voor ons niet op objectieve wijze vast te stellen zijn. We hebben geen betrouwbare methoden om zijn woorden te scheiden van die van

zijn volgelingen. Welke portretten verschijnen op dit drieluik?

EEN KARIKATURALE SOCRATES Socrates leefde in de stadstaat Athene ten tijde van haar bloeiperiode, rond de vijfde eeuw voor onze jaartelling. Athene was de machtigste stadstaat in de verre omtrek en stond bekend om haar innovatieve democratische bestel, sterke leger en prachtige gebouwen. De handel floreerde, de straten en pleinen waren vol van bedrijvigheid. De bevolking vermaakte zich aan het einde van de werkdag met sportwedstrijden, openbare debatten, tragedies en blijspelen.

De dichters van de blijspelen lieten zich graag inspireren door bekende Atheners. Zo schreef de dichter Aristophanes enkele populaire blijspelen waarin hij beroemde personen voor schut zette. Socrates was een van de Atheners die deze twijfelachtige eer te beurt viel. Het was overduidelijk dat de hoofdrol in het blijspel, het hoofd van een Denkschool, satirisch verwees naar Socrates. Het blijspel zette Socrates neer als een radicale revolutionair die de Atheense beschaving wilde omvormen tot een anarchistische staat. Zijn personage hitste de jeugd op om zich te verzetten tegen de heersende tradities. Hiermee schopte hij tegen heilige huisjes die de Griekse dichter Homerus en wereldberoemde staatsmannen als Sophocles en Solon hadden opgebouwd. Als het overduidelijk was dat het Socrates was die op de hak werd genomen, hoe waarheidsgetrouw was dan het beeld dat Aristophanes schetste? Kunnen we via Aristophanes inzicht krijgen in wie Socrates was?

We kunnen het beeld van Socrates zoals Aristophanes dat schetste met een korreltje zout nemen. Het is echter te kort door de bocht zijn interpretatie volledig terzijde te schuiven. Als satiricus was Aristophanes goed op de hoogte van de intellectuele verandering die Socrates voorstond. Ongetwijfeld realiseerde Aristophanes zich dat Socrates'

denkbeelden een gevaar inhielden voor het vredige bestaan in de staat. Socrates maakte zichtbaar dat zijn medeburgers handelden vanuit intellectueel onvermogen en zette de befaamde Sofistische leermeesters te kijk als een stelletje potsierlijke woordkunstenaars. Zoals een goed satiricus betaamde, liet Aristophanes zien dat Socrates een idiote, belachelijke en kortzichtige denker was. Hoe ver bezijden de waarheid was dit?

Aristophanes schetst ons het beeld dat Socrates aan het begin stond van een radicale filosofische, politieke en sociale beweging. Dat hij aan het hoofd stond van een groep mensen die zijn nieuwe ideeën in de praktijk bracht en die weinig respect had voor de culturele en intellectuele gebruiken in het Athene van toen. Socrates stelde onder meer een verandering voor van het Griekse onderwijssysteem, om zodoende de jeugd voor te bereiden op een omwenteling van de politieke, sociale en morele waarden van de staat. Als we Aristophanes' blijspel zouden afdoen als niet meer dan dichterlijke fantasie, dan verdwijnt het ontwrichtende van Socrates' denken uit beeld. Aristophanes wilde in zijn blijspelen duidelijk maken hoe belachelijk en onrealistisch die nieuwe denkbeelden van Socrates waren. Hij zag het als zijn plicht om de inwoners van Athene te waarschuwen voor deze denkbeelden en was overduidelijk geen voorstander van die nieuwe filosofie. Hij vond haar kortzichtig, onrealistisch en gevaarlijk misleidend voor de jongste generatie Atheners. Het was geen wonder dat hij uiterekend Socrates in zijn blijspelen als doelwit koos. Dat zegt veel over de persoon die Socrates was.

EEN EXEMPLARISCHE SOCRATES Om een goed beeld te krijgen van wie Socrates was en wat hij voor het westerse denken betekende, brengt Aristophanes iets kenmerkends naar voren. Hij laat zien hoe ontwrichtend het denken van Socrates in zijn tijd was.

Een andere tot de verbeelding sprekende zegsman was de Griekse filosoof Plato. Hij was een van die jongelingen wiens hoofd door Socrates op hol werd gebracht. In Plato's dialogen verschijnt het beeld van een Atheens burger waaraan iedereen een voorbeeld zou moeten nemen.

Plato moet nog jong zijn geweest toen hij Socrates leerde kennen. Hoe en waar ze hebben kennism gemaakt is niet bekend. Dat ze elkaar hebben gekend, is wel zeer aannemelijk. De manier waarop Plato over zijn leermeester vertelt, geeft blijk van een grote bewondering voor een man die hij in levenden lijve ontmoet moet hebben. Plato eerde zijn leermeester door hem in al zijn dialogen als hoofdrolspeler op te laten treden. Deze dialogen laten op diepgaande wijze zien wat het denken van Socrates inhield. Wat we echter niet moeten vergeten, is dat het Plato was die de teksten heeft geschreven. Tijdens het lezen van de dialogen vraag je je als lezer regelmatig af wie er nu eigenlijk tot je spreekt: Socrates of Plato. Als we er rekening mee houden dat Plato de meeste dialogen zo'n dertig jaar na het overlijden van Socrates geschreven heeft, kunnen we ons terecht afvragen hoe waarheidsgetrouw Socrates aan ons wordt gepresenteerd. Het was Plato die de pen ter hand nam, niet Socrates. Het is goed mogelijk dat Plato in Socrates' personage een gedachtegoed legde dat verder reikte dan Socrates' denken zelf. Wat hield het denken in dat hij aan Socrates toeschreef?

Socrates bekritiseerde het onderwijs- en staatkundige stelsel van de Atheense stadsstaat. Hij ontwikkelde een nieuwe denkwijze, die hij vervolgens toepaste om zijn filosofische voorgangers te bekritisieren. Hij liet geen spaan heel van de gebrekkige redematies van zijn voorgangers over literatuur, onderwijs, politiek, moraliteit en filosofie. Als alternatief voor het speculatieve denken uit zijn tijd presenteerde Socrates een rationele aanpak om overtuigingen en sociale principes te onderzoeken. Elke persoon

die zichzelf door Socrates liet bevragen, kon een deugdzzaam karakter verwerven. Dit onderzoek vroeg veel van de betrokkenen. Met zijn confronterende vraag-en-antwoordspel toonde Socrates aan hoe gebrekkig het denken van zijn gesprekspartners vaak was. Zo liepen niet alleen denktradities onherstelbare schade op; zijn intellectuele tegenstanders kwamen er ook niet zonder kleerscheuren vanaf. De beschamende expositie van hun onwetendheid, blootgelegd door het spervuur van vragen waaraan Socrates hen in het openbaar onderwierp, zette kwaad bloed bij invloedrijke medeburgers. Zij daagden hem voor het volkstribunaal waar hem bederf van de jeugd en godslastering ten laste werden gelegd. Socrates slaagde er niet in zijn medeburgers van zijn onschuld te overtuigen en hij werd ter dood veroordeeld.

Plato's dialogen, waarin Socrates als exemplarisch figuur voor het klassieke Griekse denken optreedt, worden terecht bewonderd als literaire meesterwerken. Plato heeft het gedachtegoed van zijn leermeester op voortreffelijke wijze voor toekomstige generaties behouden. Maar we moeten ons geen zand in de ogen laten strooien. Wat Plato voor onze ogen laat verschijnen is zijn interpretatie van dat gedachtegoed, aangevuld met zijn eigen denken. Hierdoor zijn deze twee denkers zodanig met elkaar versmolten dat het niet meer mogelijk is de een van de ander te onderscheiden. Als we Plato op zijn woord geloven, dan stond Socrates aan het begin van een nieuwe denktraditie. Het gedachtegoed van Socrates heeft nog steeds oude elementen van traditionele volkswijsheid in zich. Hierdoor lijken we te vergeten dat Socrates zijn ideeën, argumentatie en opvattingen gedurende langere periode in samenspraak met zijn tijdgenoten ontwikkelde. Hij dankt zijn positie van beschermheilige van de klassieke filosofie met name aan de door hem bedachte kritisch-filosofische onderzoeksmethode. Deze socratische methode markeert een

keerpunt in de klassieke Griekse filosofie. In de interpretatie van Plato verschijnt Socrates als hoogtepunt van een denktraditie die hun beider leven overstijgt.

EEN HISTORISCHE SOCRATES Socrates' dood is zonder meer het meest tot de verbeelding sprekende feit uit zijn leven. Toen hij zeventig jaar oud was, beschuldigden zijn tegenstanders hem van hoogverraad en godslastering. Na een indrukwekkend proces werd hij ter dood veroordeeld. Zijn vrienden stelden alles in het werk om hem zijn straf te laten ontlopen, maar Socrates weigerde hieraan mee te werken. Hij accepteerde de doodstraf, dronk de gifbeker, sprak voor een laatste maal tot zijn vrienden en stierf. Wat waren zijn laatste woorden?

De gevangenvaarder bracht Socrates de gifbeker, waarop deze vroeg: 'En, wat zeg je ervan? Kan ik van deze drank een plengoffer brengen? Mag dat of niet?' De gevangenvaarder antwoordde: 'We maken alleen dat klaar, Socrates, wat we afdoende achten.' 'Ik begrijp het,' zei Socrates. 'Maar tot de goden bidden dat de verhuizing van hier naar ginds voorspoedig mag verlopen, dat zal toch wel mogen, dat is zelfs nodig. Dat is mijn gebed, en ik hoop dat het zo mag gaan.' Op het eind richtte hij zich tot zijn vriend Crito en sprak zijn laatste woorden: 'Ik ben Asclepius nog een haan schuldig. Zal je eraan denken mijn schuld in te lossen?' 'Je schuld zal worden ingelost,' zei Crito. (Plato/Phaedo)

Wat kunnen we met deze laatste raadselachtige woorden van Socrates? Was het verzoek om een haan aan Asclepius te offeren nu wel of niet een verwijzing naar zijn religieuze overtuigingen? Om een antwoord op deze vraag te kunnen geven, luisteren we naar een derde volgeling van Socrates: Xenophon. Deze schrijver was onder Socrates' volgelingen de minst getalenteerde schrijver. De andere twee,

Aristophanes en Plato, waren respectievelijk begenadigd dichter en filosoof. De historische geschriften van Xenophon zijn veel neutraler van toon, tot het saaie aan toe.

Volgens Xenophon geloofde Socrates in het veelgodendom uit zijn tijd. Hij richtte zich in zijn gebeden tot Pan en voerde verschillende godsdienstige rituelen uit. Zijn befaamde socratische methode ontstond omdat hij het orakel van Delphi, gewijd aan de god Apollo, serieus nam. De cryptische uitspraak dat er niemand zo wijs was als Socrates, was het begin van zijn zoektocht naar wijsheid. Het is verbazingwekkend te constateren dat ondanks zijn religieuze overtuigingen Socrates door zijn tegenstanders als atheïst is veroordeeld. Maar dat er toch iets vreemds aan zijn geloof was, kwam tot uitdrukking in zijn gedrag. Zo werd hij regelmatig langdurig in gepeins aangetroffen. Als men hem dan vroeg wat hij deed, antwoordde hij dat hij naar zijn innerlijke god, zijn *daimonion*, luisterde. Deze goddelijke stem leidde hem in zijn handelen en denken. Socrates zag zijn *daimonion* als een godsgeschenk, maar hij heeft nooit beweerd dat God hem via openbaringen opdrachten gaf. Xenophon verklaarde dit gedrag door te stellen dat Socrates moet hebben geloofd in een menselijke intelligentie die deel uitmaakt van een universele geest. Door deze beschrijving ontstaat het beeld van Socrates als voorloper van een monotheïstisch geloof. Laat Xenophon dan toch een godslasterlijke Socrates verschijnen? Was Socrates terecht veroordeeld tot de gifbeker? De laatste woorden zijn daar vast nog niet over gezegd.

Dat Socrates een mens van vlees en bloed was, blijkt niet alleen uit zijn dood. Er zijn verschillende feiten bekend over het leven van Socrates. Uit de biografie van Diogenes van Laërtius, honderden jaren na Socrates' dood opgesteld, leren we dat Socrates' vader Sophroniscus een steenhouwer was uit het district Alopece, een landelijk gebied gelegen buiten de stadsmuren van Athene. Socrates is

opgeleid in het beroep van zijn vader. Zijn moeder Phaenarete was vroedvrouw; haar beroep heeft symbool gestaan voor de later door Socrates ontwikkelde vraag- en antwoordmethode. Hij noemde zijn methode verloskunde, omdat hij de kennis die in zijn gesprekspartners aanwezig was geboren liet worden. Hij vond zichzelf geen leermeester want hij droeg geen kennis aan anderen over.

Of Socrates ooit het beroep van steenhouwer heeft uitgeoefend is niet bekend. Wat we wel weten is dat hij gedurende zijn leven in verschillende oorlogen als soldaat heeft meegevochten. Zijn strijdmakkers hadden een diep ontzag voor zijn uitzonderlijke moed en grote uithoudingsvermogen. Zijn lichamelijke kracht is niet het enige wat over zijn fysieke verschijning bekend was: hij had een dikke buik, en zijn gezicht, neus en mond waren breed. Zijn ongebruikelijke uiterlijk heeft tot speculaties aanleiding geven: zou hij uit Oost-Europa of uit de steppen van Azië afkomstig kunnen zijn? Ook de negentiende-eeuwse filosoof Nietzsche vroeg zich af of Socrates wel Grieks was. Niemand heeft zich afgevraagd of hij misschien uit het aan de Middellandse Zee grenzende gebied van Afrika zou komen. Deze laatste suggestie is nooit onderzocht, terwijl sommige geëlatstrekken wel aan een zwarte man doen denken. Maar het is beter om deze suggestie te laten rusten. Het klinkt wel heel vergezocht om te suggereren dat zwarte Egyptenaren de Grieken in de filosofie hebben ingewijd.

Nadat Socrates uit de oorlogen terugkwam heeft hij zich toegelegd op de filosofie. Hij is begonnen met natuurfilosofie, maar dat heeft hij snel achter zich gelaten. Hij is een andere richting opgegaan en ontwikkelde gaandeweg zijn befaamde vraag- en antwoordmethode. Socrates zou gedurende zijn leven zeker tien volgelingen hebben gehad. Dat aantal van tien lijkt een voorzichtige schatting. Het aantal scholen dat uit de filosofie van Socrates is voortgekomen, doet in ieder geval vermoeden dat er meerdere

volgelingen zijn geweest. De meesten van hen waren zijn vrienden. Omdat Socrates voor zijn onderwijs geen lesgeld vroeg, was hij afhankelijk van hun vrijgevigheid. Men zag hem regelmatig in het gezelschap van zijn vrienden-groep, of dat nu op de sportvelden, op de markt, in de tempel of in de kroeg was. Hij leidde een zwervend bestaan en was op de vreemdste tijden in de stad aan te treffen. Dat vrije bestaan is hem door zijn vrouw Xanthippe niet in dank afgenomen. Plato portretteert haar in zijn dialogen als een klagende, zeurende vrouw, die haar man het leven behoorlijk lastig maakte. Of zij slechts zeurde, of dat zij haar man met haar sterke argumentatieve kracht een koekje van eigen deeg gaf, daarover lopen de meningen uiteen. De zorg voor hun gezin rustte grotendeels op de schouders van Xanthippe. Of Socrates gedurende dezelfde periode ook nog samenwoonde met zijn eerste vrouw Myrto, blijft gissen. Het was in die tijd aan mannelijke burgers toegestaan meerdere vrouwen te huwen. Waar niemand over twijfelt, is dat hij liever in het gezelschap vertoefde van zijn vrienden dan van zijn gezin. Hij wees de geneugten van het leven niet af, kon veel alcohol drinken en scheen zelfs met mannelijke partners het bed te delen. De manier waarop Plato beschrijft hoe hij andere mannen leerde potentiële minnaars te verleiden, wekt de indruk dat hij homoseksueel was. Dat hij zijn leven in relatieve armoede doorbracht, komt ook naar voren in de beschrijving van zijn uiterlijk. Hij droeg altijd dezelfde afgedragen mantel, liep bij voorkeur blootsvoets en at wat zijn volgelingen hem voorschotelden. Socrates was voor hen hét lichtend voorbeeld van hoe je zonder enige noemenswaardige bezittingen een beheerst en tevreden leven kon leiden.

Het laatste portret op het drieluik is een verzameling uitspraken rondom het leven van Socrates. Welke van die uitspraken waar zijn? De minste twijfel bestaat er over zijn dood. De aanleiding van zijn doodvonnis was de door hem

gehanteerde gespreksmethode. Daar bestaat ook weinig twijfel over. Maar omdat we niet met zekerheid kunnen zeggen waar feiten overgaan in fantasierijke beschrijvingen, zal de persoon Socrates ongrijpbaar blijven.

DE SOCRATISCHE KWESTIE Van Socrates hebben we nu dus een drieluik met een karikaturaal, een exemplarisch en een historisch portret. Maar is dit genoeg om hem als toonaangevende denker echt te vatten? De twijfel blijft: was Socrates een mens van vlees en bloed? Pas in de achttiende eeuw ging men dit onderzoeken, omdat authentieke teksten ontbraken. Deze zoektocht, bekend als 'de Socratische kwestie', houdt de gemoederen tot op de dag van vandaag bezig. De kwestie is voor mij van belang, omdat ik veel parallellen zie met mijn onderzoek naar Orunmila. Maar voordat ik meer uit de doeken doe over Orunmila nog een paar dingen over de Socratische kwestie.

Aristophanes was geen filosoof, maar een blijspeldichter. Dichters staan niet bekend om hun geschiedkundige kwaliteiten. Een goede dichter is in staat om de verbeelding te prikkelen. De karikaturale Socrates was een interpretatie van een geëngageerde blijspeldichter, die een maatschappelijke misstand aan de kaak wilde stellen. Het zou echter verkeerd zijn om dit portret van Socrates af te doen als laster; het bevat een kritische blik op de ontwrichtende werking van Socrates' gedachtegoed. Aristophanes was geen vriend van Socrates, maar hem zijn gezworen vijand te noemen klinkt vooringenomen. Plato schetst een heel ander portret van zijn leermeester. Hij eerde hem met de uitspraak 'de meest wijze filosoof aller tijden' en gaf hem een hoofdrol in tientallen dialogen. Dit schriftelijke eerbetoon is de geschiedenis ingegaan als literair meesterwerk. Plato laat de exemplarische Socrates een gedachtegoed uitspreken dat veel verder gaat dan ooit door Socrates zelf naar voren is gebracht. Xenophon trachtte het beeld dat

Plato had neergezet recht te zetten. De wat saaie beschrijving van Xenophon is op te vatten als een reactie op Plato. Diogenes Laërtius had het van horen zeggen, honderden jaren na Socrates' dood. Deze historische Socrates speelt veel minder tot de verbeelding. Had Xenophon het bij het rechte eind? Op deze vraag is slechts één antwoord mogelijk: we weten het niet. Het cruciale punt dat ik naar voren wil brengen, is dat er geen onomstotelijk bewijs te leveren is voor Socrates' bestaan. Het zou kunnen dat Socrates een symbolische naam is voor een tijdgeest uit de Griekse geschiedenis van rond de vijfde eeuw voor onze jaartelling. Hoe onwaarschijnlijk ook, we mogen die suggestie niet uitsluiten. Waar ik met name aandacht voor wil vragen, is dat er een methode is ontwikkeld die aan de figuur Socrates is toegewezen. Een methode die een keerpunt in de geschiedenis van de filosofie markeert.

De drie portretten verbeelden zonder twijfel dezelfde persoon. Hoe anders ze ook zijn, de interpretaties spreken elkaar op de keper beschouwd niet tegen. De volgelingen spreken over een mens van vlees en bloed die tijdens zijn leven een onuitwisbare indruk heeft achtergelaten; een indruk die heeft kunnen uitgroeien tot mythische proporties, waarbij kritiek, overdrijving en werkelijkheid door elkaar heen lopen. Socrates legde de zwakheden en rationele beperkingen in de filosofieën van zijn tijd bloot. Hij stond aan het begin van een geheel nieuwe denktraditie. Aan Socrates heeft het klassiek westerse denken zijn onnavolgbare positie op het wereldtoneel te danken. Socrates staat symbool voor het Griekse denken en is daarmee terecht als beschermheilige van de klassieke filosofie erkend.